

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2019.9.11>

Дракохруст Т.В.

к.н. з держ. упр., доцент,

*доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики
Тернопільський національний економічний університет*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Зміна постіндустріального укладу перетворює людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Посилення тенденції міграції висококваліфікованих фахівців і вчених у добу економіки знань справляє значний вплив на соціально-економічний розвиток держав – якість економічного зростання країн імміграції та потенційно означає втрату конкурентних переваг для країни еміграції.

Отже, такі зміни розвитку міграції людських ресурсів потребують удосконалення регуляторної системи на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Однією з форм глобальної міграції є внутрішньорегіональна, яка здійснюється в межах окремого регіонального утворення, що закономірно створює сприятливі умови для територіальної мобільності населення і, відповідно до цього, і для формування єдиного ринку праці. Реальним прикладом такої міграції можуть слугувати СНД, ЄС та інші регіональні утворення.

Важливим сприятливим фактом для активізації глобальної міграції, зокрема в межах СНД, є спільні традиції соціально-економічного розвитку, спільна культура, єдина територія, яка протягом певного історичного часу сприймалась як спільна, а головною мовою була російська, яка й досі є важливим інструментом налагодження комунікативної взаємодії між громадянами колишнього СРСР. Це, безумовно, відкриває широку можливість дії глобальної міграції громадян у межах колишнього СРСР.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані із дослідженням розвитку міграційної політики України, були

порушені в наукових працях таких українських вчених, як І.О. Куревіна, Ш.Ш. Рамазанов, В.П. Степаненко, Р.Д. Стаканов, І.А. Толкачова та інші.

Формулювання завдання дослідження. Кожна національна держава має розробляти свою стратегію розвитку, виходячи із тенденцій впливу глобальної міграції. Тому варто у цій статті запропонувати розробити нові напрями та засоби реалізації державної політики управління міграційними процесами в Україні в контексті глобалізаційних змін.

Виклад основного матеріалу. Міграційна політика стосується умов допуску мігрантів у країну, їх перебування, соціального статусу, забезпечення їхніх юридичних прав і принципів інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. Ці принципи варіюються від асиміляції (Франція) до мультикультуралізму (Велика Британія, Швеція, Нідерланди, Канада).

Регіональні інтеграційні угруповання, такі як ЄС в Європі, МЕРКОСУР у Південній Америці, НАФТА в Північній Америці, активно використовуються для забезпечення найбільш прийнятних форм легального руху робочої сили, зв'язків між країнами-учасницями, що додає їм додаткових економічних переваг. Так, існування Європейського Союзу з відкритими внутрішніми кордонами формує подвійність міграційної політики в європейській міграційній системі: свобода пересувань всередині ЄС існує на фоні жорсткого міграційного контролю на зовнішніх кордонах ЄС щодо громадян третіх країн [1].

Міграційні системи є гнучкими й рухливими, вони динамічно розвиваються, постійно

змінюючись відповідно до змін економічної та політичної ситуацій в окремих країнах та регіонах і відповідно до тенденцій глобалізації. З'являються нові країни тяжіння мігрантів, до міграційних процесів підключаються все нові «країни-постачальники» мігрантів, змінюються напрями міграційних потоків.

Крім згаданих найбільших міграційних систем, існують менш масштабні міграційні системи практично в усіх регіонах світу – в Африці, Азії, країнах Карибського басейну, Латинської Америки [2].

Міграційні процеси зумовлені як об'єктивними факторами – специфічними історичними і національними умовами життя країн, їхньою культурною своєрідністю, економічними особливостями, діями панівної політичної еліти тощо, так і суб'єктивними обставинами, які часто мають непередбачуваний та суперечливий характер.

Ці фактори призводять до збільшення кількості нерегульованих мігрантів, що ускладнює процес співпраці країн походження та призначення щодо захисту прав мігрантів та рівномірного розподілу позитивних аспектів від трудової міграції. Оскільки легальні канали працевлаштування за кордоном продовжують бути обмеженими, насамперед для жінок та трудових мігрантів із низьким рівнем кваліфікації, нерегульовані мігранти ризикують потрапити до тенет торгівлі людьми задля трудової та сексуальної експлуатації.

На субрегіональному рівні міграційні потоки мають вплив на Молдову, Україну та Білорусь, створюючи потребу в удосконаленні і без того навантажених систем. Через це зростає потреба захищати права трудових мігрантів. Після розширення ЄС Україна, Білорусь та Молдова поділяють свої кордони не тільки з країнами СНД, насамперед із Росією, але й з країнами, що входять до Євросоюзу. У плані міграційних потоків Білорусь, Молдову та Україну розглядають як країни походження, транзиту та призначення мігрантів, але в плані трудової міграції їх і досі розглядають лише як країни походження. Однак

прогнози щодо міграційних переміщень у цьому регіоні передбачають, що він протягом наступних 10 років зміниться з регіону еміграції та транзиту на регіон імміграції. Як і в Західній Європі, ці зміни будуть спричинені демографічним розвитком та його негативними наслідками для населення працездатного віку. Окрім того, через розширення ЄС створюється фактор впливу «добрих сусідів». Оскільки цей фактор надає перевагу новим членам ЄС у плані політичної та економічної ситуації, він також може допомогти сусіднім з ЄС країнам – Україні, Білорусі та Молдові – об'єднати проведення національних реформ та стандартів ЄС.

Окрім історичних та економічних чинників, що зумовили інтенсифікацію сучасних міграційних потоків, варто назвати й політичні фактори, такі як урегулювання багатьох політичних конфліктів, що протягом десятиліть підтримували роз'єднання світового господарства, зокрема, «холодна війна», система апартеїду у Південній Африці, нестабільна ситуація на Близькому Сході. Велике значення має зміна стратегій розвитку, що відбуваються в сучасному світі, а саме: відмова від принципів автаркії; опора на власні сили країн із перехідними економіками; перехід від політики жорсткого протекціонізму країн, що розвиваються, до політики відкритої економіки; реформи в країнах Латинської Америки, Південної Азії і Близького Сходу та ін.

Не останню роль у збільшенні міграційних потоків відіграє демографічна ситуація, яка склалася нині у світі. Зростання населення світу було і залишається безпрецедентним за всю його історію.

Так, за даними Глобальної комісії з міжнародної міграції, яка функціонує при ООН, у 2017 р. у світі налічувалося близько 250 млн міжнародних мігрантів, враховуючи лише тих, які мешкали за межами своєї батьківщини понад рік. Для порівняння, ця кількість мігрантів є еквівалентною чисельності всього населення такої країни, як Бразилія [3].

Останніми роками почали говорити про так звану демографічну глобалізацію, що вносить свої зміни, як характеристику населення планети, його стратифікацію:

1) глобалістська еліта людства – вузька складова частина населення, що включає тих представників світової еліти, чий добробут пов'язується із глобалізаційними процесами, космополітична за своїм мисленням;

2) глобалістська пределіта – це прошарок, що складається з людей, які за своїм способом життя і мислення ідентифікуються з представниками глобалістської еліти, при цьому поступаючись за масштабом і розмахом своєї діяльності. Це високомобільні працівники, чия діяльність ніяк не обмежується національними рамками і пов'язана з транснаціональними інститутами;

3) прошарок населення, що тим чи іншим чином залучається до процесу глобалізації, але в національних рамках. Це молодший менеджерський склад і робітники транснаціональних компаній, люди, зайняті в туристичному бізнесі, міжнародній інфраструктурі, ті, що обслуговують іноземні компанії;

4) прошарок населення, що має доволі високий рівень життя і пов'язаний із тим сегментом економіки своїх країн, який глобалізований мінімальною мірою;

5) решта частини людства, яка безпосередньо не виходить на рівень глобалізованої економіки, хоч опосередковано залежить від неї [4].

Наслідки міжнародної міграції виявляються в різних сферах: політичній, соціальній, економічній, культурно-психологічній тощо. Крім того, ці наслідки мають і позитивний і негативний характер, стаючи, таким чином, джерелом суперечностей і конфліктів, створюючи виклики й погрози безпеці. Посилення світових господарських зв'язків і міграційних процесів, нові завдання економічного розвитку, негативні демографічні тенденції і проблеми безпеки примушують уряди різних країн світу розробляти нову міграційну політику, ухвалювати нові закони щодо імміграції та поправки до законів. У світовій економіці

є держави, зацікавлені у значному притоку трудових ресурсів, – Австралія, Нова Зеландія, Канада. Тут реалізуються спеціальні імміграційні програми, розраховані на широкомасштабне залучення фахівців із-за кордону, які також включають подальшу допомогу в адаптації на ринку праці (вивчення мови, вдосконалення професійних навичок тощо).

За типом державної імміграційної політики держави можна умовно поділити на три групи: «класичні»; «гостьові»; «заборонні».

«Класичні» з погляду імміграції країни – США, Канада, Австралія, які заохочують постійну, а не тимчасову міграцію, вирішують возз'єднання сімей, надають постійним мігрантам громадянство. До тієї ж групи можна зарахувати і Швецію. Ця політика «відкритих дверей» припускає, проте, певну селекцію якості робочої сили, чітке планування необхідних об'ємів і професійно-кваліфікаційної структури міграційних потоків.

До іншої групи, входять, наприклад, Франція, Нідерланди та Велика Британія. Тут правила прийому іммігрантів суворі, перевага віддається мешканцям колишніх колоній, хоча вирішується возз'єднання сімей і є змога отримати постійне громадянство.

У країнах, які намагаються реалізувати строго «гостьову» модель міграції, – Німеччина, Швейцарія, Бельгія – заохочується тільки тимчасова міграція, забороняється практика «возз'єднання сімей», використовуються дуже суворі критерії натуралізації. Іноземець, що отримав робочу візу, після закінчення роботи зобов'язаний виїхати з країни і наступного разу може звертатися за дозволом на в'їзд тільки після закінчення встановленого терміну – можливо, ще через два-три роки. Таку політику можна охарактеризувати як «заборонну».

Але якої б моделі імміграційної політики дотримувалася та або інша країна, загальною проблемою для всіх залишається нелегальна імміграція, яка продовжує зростати у всьому світі, незважаючи на жорсткий контроль «приймаючих» держав. За даними агентства

ООН з питань міграції, на незаконному ввезенні іммігрантів злочинні організації заробляють до 7 млрд дол. щорічно, хоча дослідники наводять іншу цифру – 12 млрд дол. [24].

Це зумовлено як розвитком процесів глобалізації, які супроводжуються зростанням мобільності населення і дедалі більшого числа людей у міжнародному переміщенні, так і зростанням обмежень і заборон на шляху легальних форм міграції в багатьох країнах, найпривабливіших для мігрантів. Ситуація значною мірою ускладнюється тим, що потоки міжнародної міграції залишаються важко контрольованими і введення обмежувальних заходів щодо легальних мігрантів зазвичай супроводжується лише зростанням масштабів нелегальної міграції.

Останніми роками уряди багатьох держав, усвідомивши недостатню ефективність заборонних заходів регулювання, намагаються впроваджувати деякі елементи політики, властиві для країн класичної міграції, а також вживати заходів, які сприяли б соціально-економічному розвитку бідних країн та регіонів.

Отже, міжнародна міграція являє собою інтегральний аспект глобального процесу економічних, соціальних і технологічних зрушень та впливає на всі сторони розвитку суспільства, будь то політика або економіка, демографічні процеси або національні стосунки, ідеологія або релігія.

Сучасний світовий міграційний процес за своїм змістом і за масовістю істотно відрізняється від аналогічних процесів попередніх століть. Пов'язуючи глобалізацію з міграційними процесами, що відбуваються у світі, варто зазначити, що глобалізація створює нові, ширші можливості для міграції населення. У світі створюються умови, за яких відбувається небачене збільшення масштабів економічних процесів міжнародного обміну, що не визнають меж світової економіки. Сучасні міграції несуть у собі могутній конфліктогенний потенціал, створюючи проблеми безпеки національної держави, сприяючи формуванню і розширенню діаспорних

общин, порушуючи сталу етнокультурну структуру приймаючих країн.

Найважливішими характерними рисами нової міграційної ситуації у світі стали:

- безпрецедентне розширення масштабів міжнародної міграції і формування своєрідної «нації мігрантів»;

- розширення географії міжнародних міграцій, залучення до орбіти світових міграцій практично всіх країн і територій світу;

- зміна структури міграційних потоків відповідно до потреб глобального ринку праці;

- визначальне значення економічної і, перш за все, трудової міграції;

- неухильне зростання нелегальної імміграції;

- збільшення масштабів і розширення географії вимушених міграцій;

- зростання значущості міжнародної міграції населення в демографічному розвитку світу і, перш за все, приймаючих країн;

- суперечність між національним і транснаціональним регулюванням міграційних потоків [5, с. 11].

Таким чином, у соціальному просторі XXI ст. міграція стає одним із способів виживаності не тільки людини, але й багатьох країн, у тому числі високорозвинених, які хоча й намагаються протистояти їй, але не можуть обійтися без імпорту робочої сили, інтелектуального потенціалу, залучення населення дітородного віку для вирішення демографічної кризи тощо. Тому дослідження механізмів впливу міграції на соціум є завданням, яке потребує детального вивчення.

Глобальна міграція нині є вже постфактум, виходячи саме з якого має здійснюватись глобальна міграційна політика. На нашу думку, така політика має подвійні завдання: по-перше, вона має спрямовуватися на захист державних кордонів від небажаних міграційних потоків; по-друге, основним завданням такої політики має стати «система міграційної фільтрації». Така система, передусім, спрямована на ідентифікацію міграційних потоків,

що, своєю чергою, дає змогу чітко визначити, чи приймати мігрантів на території окремої національної держави, а головне, якщо їх приймати, то якою мірою адаптувати до реалій розвитку окремої національної держави. Переважно тут йдеться про те, аби глобальні міграційні потоки не перешкоджали функціонуванню національної держави, не розмивали базові засади, на яких побудована така держава (мова, традиції, структура менталітету).

Отже, глобальна міграційна політика має бути спрямована і на створення належних умов для інтеграції міграційних потоків у систему суспільної життєдіяльності країни, до якої вони прибувають. Постає питання, яким чином вирівняти окремі диспропорції, яких зазнає сучасний світ у результаті глобальної інтеграції. На думку женевських експертів, ефективним інструментом цього може слугувати «пониження зовнішньоторговельних бар'єрів, що тим самим компенсує мобільність робочої сили, адекватний розподіл ресурсів та доходів, а також раціональне використання факторів виробництва» [6, с. 73].

Важлива проблема, яка нині має бути вирішена в контексті глобальної міграції і пом'якшення соціальних деструкцій, яких зазнає сучасний світ у результаті її впливу, тобто тут йдеться про те, яким чином певні країни світу можуть поповнити свої втрати від глобальної міграції. Особливо це стосується людського потенціалу. Для України ця проблема набуває особливого звучання починаючи із середини 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні. Уже нараховується кілька хвиль міграції. Глобальна відкритість світу створила можливість для міграції значної частини населення України за її межі. Основним визначальним фактором української міграції 90-х рр. була реалізація економічних інтересів, які досить часто виявилися реалізованими не до кінця. Українська держава за таких умов не досить охоче включається до глобальної міграційної політики і недостатньо активно формує внутрішню державну міграційну політику, яка б,

насамперед, була спрямована на гуманітарну підтримку своїх громадян на території власної держави.

Глобальна міграція як виклик суспільному розвитку нині вимагає налагодження ефективних механізмів «міжнародної координації та кооперації» дій між державами, що сприятиме «більш фактичному управлінню міждержавними пересуваннями населення». Йдеться про те, яким чином глобальні міграційні процеси зробити більш передбачуваними, а зрештою – чітко контрольованими.

Важливим фактором протистояння глобальній міграції з боку розвинених країн світу є засоби зовнішньої підтримки (допомоги). До них закономірно зараховують прямі іноземні інвестиції, злагожену систему зовнішньоторговельної політики, що тим самим стримує виникнення нових потоків мігрантів з окремих країн світу. Основними формами зовнішньої допомоги з боку окремих держав є соціально-економічна та технологічна. Такі дві форми допомоги покликані забезпечити відповідний рівень модернізації господарського життя, підвищення рівня виробничої інфраструктури та розвитку людського потенціалу. Сюди належать різні форми інвестицій, кредитування, надання відповідних грантів на розвиток соціально-економічної та політичної сфер суспільства, сприяння технологічному й інноваційному розвитку [7, с. 71]

Не менш важливою формою зовнішньої допомоги з боку розвинених країн світу є гуманітарна, яка також протистоїть поширенню глобальної міграції. Така допомога здебільшого надається як окремими державами, так і відповідними транснаціональними структурами чи навіть міжнародними організаціями (Світовий банк, ООН, МІРР, ГААТ, Паризький клуб, ЄС та ін.). На особливу увагу в цьому плані заслуговує Програма Official Development Assistance (ODA), відповідно до якої країни ОЕСР щорічно переводять іншим країнам близько 55058 млрд дол., що відповідає приблизно 0,3% їхнього ВВП. Нині ООН закликає збільшити таку допомогу

до 0,7% їхнього ВВП на розвиток провідних країн світу, в тому числі до 0,15% – найбільш бідних країн [8, с. 46].

Проте зовнішня допомога жодною мірою нині не має бути самоціллю в розвитку окремої держави, оскільки вона радикально не може змінити стратегічний характер її розвитку. Зовнішня допомога певною мірою закладає передумови для зміни умов суспільного розвитку і здатна певною мірою змінити об'єктивні умови, в яких перебуває окрема держава, на нашу думку, вирішити певні міграційні проблеми здатна держава лише самостійно [9, с. 4–5].

Висновки. Для України основною вимогою сьогодення є спрямування глобалізму не лише на осмислення світових проблем і процесів, але, передусім, на наукове забезпечення управління сучасним світовим розвитком. Суперечливість і турбулентність цього розвитку вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання людства.

Вже зрозуміло, що розвиток українського суспільства підпорядкований загальним закономірностям розвитку сучасної світової системи, головною серед яких є тенденція глобалізації. Саме тому в умовах надзвичайного зростання зовнішніх впливів на економічне, соціальне, культурне і політичне життя українського суспільства проблема впливу на розвиток глобальних процесів стає центральним

питанням виживання. Вплив нової реальності, що виникає під тиском глобалізації, має потужний, навіть шокуючий політичний ефект, оскільки вимагає визначити ставлення до засад і динаміки глобалізації та виробити стратегію поведінки відповідно до її парадоксів і викликів.

Отже, в наявності надзвичайно складна ситуація, коли разом з інтенсивними процесами світової інтеграції, формуванням глобальних економічних, політичних, екологічних та культурних асоціацій відбуваються не менш активний процес фрагментизації світу, зростання національної самосвідомості, посилення культурної диференціації, відродження етнічно-національних цінностей України.

Україна не має стояти осторонь від загальносвітових процесів. У цьому аспекті явище глобалізації набуває очевидного сенсу як об'єктивний процес реорганізації соціуму у планетарному масштабі.

Глобалізація перейшла із суто теоретичних сфер у практичну площину і дедалі частіше відчувається на побутовому рівні. Проблеми вивчення міграційних потоків поки не набули таких масштабів і частіше згадуються у зв'язку з проблемами транзиту міграційних потоків з Азії в Європу. Проте глобалізація та міграційні потоки значною мірою впливають на соціально-економічний розвиток України і на певному етапі із суто зовнішніх чинників перетворюються на фактори розвитку внутрішніх процесів.

Анотація

У статті розглянуто специфіку глобалізму як епоху глибинних, революційних трансформацій, пов'язаних із руйнацією або й виродженням не тільки традиційних, але й модерних соціальних структур, та формуванням нового глобального універсуму, в якому поєднуються риси різних цивілізаційних укладів. Автор зазначає, що глобальна міграція як виклик суспільному розвитку нині вимагає налагодження ефективних механізмів «міжнародної координації та кооперації» дій між державами, що сприятиме «більш фактичному управлінню міждержавними пересуваннями населення». Акцентовано, що йдеться про те, яким чином глобальні міграційні процеси зробити більш передбачуваними, а зрештою – чітко контрольованими.

У статті також розглядається важлива проблема, яка нині має бути вирішена в контексті глобальної міграції, і пом'якшення соціальних деструкцій, яких зазнає сучасний світ у результаті її впливу, тобто тут йдеться про те, яким чином певні країни світу можуть поповнити свої втрати від глобальної міграції.

Для України ця проблема набуває особливого звучання починаючи із середини 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні. Уже нараховується кілька хвиль міграції. Глобальна відкритість світу створила можливість для міграції значної частини населення України за її межі. Основним визначальним фактором української міграції 90-х рр. була реалізація економічних інтересів, які досить часто виявилися реалізованими не до кінця. Українська держава за таких умов не досить охоче включається до глобальної міграційної політики і недостатньо активно формує внутрішню державну міграційну політику, яка б, насамперед, була спрямована на гуманітарну підтримку своїх громадян на території своєї власної держави. Зроблені висновки, що глобалізація та міграційні потоки значною мірою впливають на соціально-економічний розвиток України і на певному етапі із суто зовнішніх чинників перетворюються на фактори розвитку внутрішніх процесів, а саме різні форми інвестицій, кредитування, надання відповідних грантів на розвиток соціально-економічної та політичної сфер суспільства, сприяння технологічному й інноваційному розвитку.

Ключові слова: глобалізація, міграційні потоки, глобальна міграція, міграційна політика, міграційні системи, міжнародна міграція.

Drakokhrust T.V. Globalization and development of the state migration policy of Ukraine Summary

The article deals with the specificity of globalism as an era of deep, revolutionary transformations, connected with the destruction or degeneration of not only traditional but also modern social structures, and the formation of a new global universe, which combines the features of different civilizational styles. The author notes that global migration as a challenge to social development today requires the establishment of effective mechanisms for “international coordination and cooperation” of actions between states, which will facilitate “more effective management of interstate movements of the population”. It also emphasizes how to make global migration processes more predictable and, as a result, clearly controlled.

The article also deals with an important problem that needs to be addressed today in the context of global migration and the mitigation of social degradation experienced by the modern world as a result of its impact, that is, how certain countries in the world can make up for their losses from global migration. For Ukraine, this problem has become particularly prominent since the mid-1990s. to this day. There are already several waves of migration. Global openness of the world has created an opportunity for migration of a large part of Ukraine’s population beyond its borders. The main determinant of Ukrainian migration in the 1990s was the realization of economic interests, which quite often proved to be not fully realized. In such circumstances, the Ukrainian state is not willingly involved in global migration policy and is not actively developing an internal state migration policy that would primarily aim at humanitarian support of its citizens in the territory of its own state. It is concluded that globalization and migration flows significantly influence the socio-economic development of Ukraine and at some stage from purely external factors turn into factors of development of internal processes, namely various forms of investment, crediting, granting of corresponding grants for the development of socio-economic and political spheres of society, promoting technological and innovative development.

Key words: globalization, migration flows, global migration, migration policy, migration systems, international migration.

Список використаних джерел:

1. Плотников Р.В. Миграционное правоотношение: общетеоретический аспект. *Миграционное право*. 2009. № 2. С. 9–10.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Київ : Край, 2008. 224 с.
3. International Migration Report 2017 / UN. Population Division. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf.
4. Ивахнюк И.В. Евразийская миграционная система. *Вестник Московского университета*. Сер. 6. Экономика. 2007. № 3. С. 37–56.
5. Дуглас З.М. На шляху до всеосяжної моделі міжнародної міграції. *Міграція і розвиток*. Київ, 2007. 102 с.
6. Papastergiadis N. *The Turbulence of Migration. Globalization, Deterritorialization und Hybridity*. Cambridge : Polity Press, 2000. P. 213.
7. Тураев А.В. Глобальные проблемы современности. Москва : Логос, 2001. 192 с.
8. Collinson S. *Europe and International Migration*. London; New York : Pinter Publishers, 1994. 210 p.
9. Войтович Р. Глобальна міграція та її виклики суспільному розвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 2. С. 3–13.